

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

Mezey András

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM
KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES
MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

Mezey András

„Ahol nem vagyunk mi, ott az ellenség!”

(Virág Árpád elvtárs – A tanú)

I. ELŐZMÉNYEK

Azok számára, akik a kelet-európai kommunista rezsimok egyházainak történetét valamennyire ismerik, a „Vatikán keleti politikája” kifejezés negatív kicsengésű lehet. Hiszen már maga a „politika” is olyan terület, az alakoskodásnak, a szómágiának, esetenként az ellenfél átverésének és földbe döngölésének az a fajta művészete, amelytől távol kéne tartsa magát Krisztus földi helytartója. A „Vatikán keleti politikáját” pedig leegyszerűsítve úgy szokás fordítani, hogy „a pápa lepaktált a kommunista hatalmakkal.” És a negatív konnotációk itt még nem érnek véget. Hansjakob Stehle nyugatnémet történész és publicista 1975-ben jelentette meg az addigi történeteket összefoglaló monográfiáját a témáról, s ezzel az „Ostpolitik” kifejezést, ha nem is elsőként használta, de a Szentszék vonatkozásában elsőként gyökereztetette meg a köztudatban.¹ Az azóta két kiadást (1983, 1993) is megért „alapl műnek” viszont már az alcíme zavarba ejtő: „A pápák titkos diplomáciája 1917-től napjainkig”. Tipikus hatásadás? Ha meg nem az, miért kellett a keleti blokk keresztényeinek jogaiért és szabadságáért kiálló egyházfőknek titkolóznia?

A negatív történelmi emlékezet idehaza elsősorban a Szentszék és a Magyar Népköztársaság által 60 éve, 1964. szeptember 15-én megkötött ún. részleges megállapodást veszi célba, egyrészt létrejöttének körülményei, másrészt relatív vagy vélt hatástalansága miatt. Ez volt egyébként a Szentszék történetében, a Szovjet-Oroszországgal kötött 1922-es segély-egyezmény óta a második hivatalos megállapodás egy kommunista országgal.² Hogy mennyire megalapozottak a rá irányuló kritikák, arról máig folyik a vita, és nyilván jelen tanulmányunkban sem fogunk e diplomáciai esemény egyértelmű apologetáivá vagy ellenzőivé szegődni, csupán a megegyezés pontjainak rendszerváltozásig eltelt hatástörténete mellett vázolunk néhány új szempontú megközelítést. A fő cél persze az „Ostpolitik” egyértelmű negatív konnotációinak árnyalása, oldása.

1956 után a megtorlás első hullámát követően a Kádár-kormányzat a konszolidáció útjára szeretett volna lépni. A magyar egyházak, főleg a katolikus egyház számára ennek első jele az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. júliusi határozata volt, amely Rákosiék egyházpolitikájától elhatárolódva meghirdette az osztályharcos szemléletet felváltó szövetségi politikát. Eszerint az idealista világnézet ellen a továbbiakban csupán a tudomány, a türelmes meggyőzés fegyverével kívánnak harcolni, nem sértve a hívők „vallásos érzületét”, a „klerikális reakció” ellen viszont „tűzzel-vassal” is. Ám a dokumentum kulcsmondata nyíltan leszögezte a stratégiai célt: „...a vallásos világnézet elleni eszmei harc a párt világnézetének, a dialektikus materializmusnak a harca az idealizmus ellen. Ebben a harcban nem lehet kompromisszum. E harc törvénye, hogy a régi, elavult idealista világnézet teljesen megsemmisül.”

¹ *Die Ostpolitik des Vatikans. Geheimdiplomatie der Päpste von 1917 bis heute.* Gustav Lübbe Verlag, Bergisch-Gladbach, 1983.

² Uo. 360.

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

1989-ig, a rendszerváltozásig lényegileg változatlanul ez a párthatározat maradt a hatalom egyházpolitikai krédója,³ és megjelenése után a békülékeny szövegek ellenére még öt éven át a „klerikális reakciónak” kijáró keményvonalas fellépés volt napirenden (ld. a minisztériumi főosztályként „eldugott” Állami Egyházügyi Hivatal újbóli önállósítása, 1961-es papi perek, a „Fekete Hollók”-ügy).

Míg tehát a magyar egyházak számára ez az időszak egyelőre újabb üldöztetést hozott, mélyreható változások mentek végbe a nagyvilágban. A kommunista hatalmakkal minden tárgyalási és megegyezési lehetőséget elutasító XII. Pius (1939-1958) halála után az új pápa, XXIII. János egyetemes zsinatot hívott össze, és meghirdette az *aggiornamentót*, a világegyháznak a modern társadalmak igényeire való megnyílását, az ahhoz való pozitív alkalmazkodást, a párbeszédet. Ebbe pedig beletartozott a keleti blokk országaival való kapcsolatkeresés is, amelynek érdekében a pápa szakított elődje szigorával: derűs, optimista, és a nehézségekkel kevésbé kalkuláló egyénisége mindenki szívéhez utat talált – különösen a hozzá hasonlóan paraszti származású szovjet vezetőhöz, Hruscsovhoz. A II. Vatikáni Zsinaton kiadott első legjelentősebb dokumentuma, a *Pacem in terris* („Békét a Földön”), az emberiség fokozott békevágásával találkozott egy olyan konfliktus, az 1962-es kubai rakétaválság után, amely termonukleáris világháborúval fenyegetett. Egyidejűleg megfogalmazódott az a reálpolitikai felismerés is, hogy a kommunista diktatúrák fennmaradásával még hosszú ideig számolni kell, így a merev szembenállás csak ezen országok katolikus lakosságának helyzetét nehezítené tovább.

A pápa békekezdeményezései kedvező visszhangra találtak a Szovjetunió és a keleti blokk országainak más vezetőinél. Ők is belátták, hogy a keresztény hit nem irtható ki adminisztratív intézkedésekkel, legfeljebb erős kontroll alatt tartható, s az egyházakkal hosszú távú együttélésre kell berendezkedni. Speciális helyzetben volt a pár évvel korábban bábormányként debütáló Kádár-rezsim, amely a keleti blokk többi országához képest fokozottan kereste a kiutat az elszigeteltségből, a gazdasági megszilárdulásához pedig külföldi kölcsönökre is szüksége volt. A 60-as évek elejére ezek a törekvések külpolitikai sikesorozatba fordultak, amelyek közül legelső az 1956-os megtorlások miatti „magyar kérdés” levétele volt az ENSZ napirendjéről – cserébe az általános amnesztiáért –, végül a sikereket az 1964-es részmegállapodás koronázta meg. Ezzel összefüggésben tekinthető speciálisnak a kedvező külpolitikai feltételrendszer egyik kevésbé ismert eleme is: a szovjet vezetés a csatlós országok közül szintén Magyarországot szemelte ki a Vatikánhoz való közeledés, a párbeszéd kísérleti terepének, és erre a legkiválóbb alkalmat nyújtotta a zsinati részvétel.⁴

Persze nemcsak a kommunikációkészség teszteléséről volt szó, mérlegelni kellett a „nemzetbiztonsági” kockázatot is: ily módon a magyar katolikus egyház is kilépne elszigeteltségből, s a nyitást a Vatikán is megkísérelné kihasználni, várhatóan a kommunista rendszerrel szembeni határozottabb fellépésre ösztönözve a delegáció tagjait, erősítve egyházhűségüket. Ennél azonban fajsúlyosabbak voltak azok az érvek, hogy a magyar részvétel felhasználható a széles körű információszerzésre, a világegyház és a papi emigráció elleni fellazításra, továbbá az állam és egyház közti jó viszony, az „országimázs” propagálására.

³ Ságvári Ágnes – Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Bp., 1973, Kossuth. 236–242.

⁴ Az NDK titkosrendőrsége, a Stasi (Ministerium für Staatssicherheit) iratanyagának kutatói is visszaigazolták, hogy a szocialista országok között, a hírszerző munkában területi felosztás létezett, amelyben az egyházi elhárítás, s ezzel együtt a Vatikán jutott Magyarországnak. Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a 60-as években*. Bp., Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 48. o.

Hosszas egyeztetések után – és az általános amnesztia ígéretével szinte egy időben – Kádárék végül engedélyezték az első zsinati ülészakra három püspök⁵ kiutazását, majd szereplésüket pozitívan megítélve a második és ezután következő ülészakra már négyszer akkora küldöttség utazhatott.⁶

1963 júniusában meghalt XXIII. János, s az új pápa, VI. Pál, bíborosaival tanácskozva rögtön a kommunista hatalmakkal való dialógus fenntartása melletti érvek és ellenérvek keresztüztüében találta magát. Utóbbiak között a legerősebb ideológiai argumentum volt, hogy mindenféle tárgyalás hasztalan, hiszen a kommunizmusnak világos, egyértelmű és vitathatatlan stratégiai célja van az egyházzal és a vallással kapcsolatban. Mindenféle közeledést ennek rendel alá, és képviselőitől legfeljebb taktikai látszatengedményekre, üres szólalomokra és hazudozásra lehet számítani. Sőt, már maguknak a tárgyalásoknak megkezdése legitimálja az elnyomó rezsimet, későbbi elítélésüket pedig nagyban megnehezíti, de ennél is súlyosabb következmény, hogy egyet jelent az Egyház üldözött részének – amely egész a hősiességig hűséges maradt – magára hagyásával, sőt elárulásával. Magánbeszélgetésekben és a Szentszéktől kevésbé függő sajtóorgánokban olykor éles kritikák jelentek meg XXIII. Jánossal szemben is, „vakmerőnek”, sőt, „felelőtlennek” nevezve őt, mint akinek a kezdeti baráti gesztusok után már nem nagyon volt elképzelése arról, mi legyen a dialógus következő lépése.⁷ Mons. Agostino Casaroli bíboros a Vatikáni Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárhelyettese – akinek visszaemlékezéseiből a legtöbbet merítettük – érdekes módon állítja párhuzamba XXIII. János, azaz Giuseppe Roncalli diplomáciai tapasztalatait utódjával. Roncalli szerinte *sui generis*, sajátos, sőt nevezük úgy, ösztönös diplomata volt, olykor nem várt eredményességgel, míg VI. Pál született, intellektuális diplomata, ami viszont azt a veszélyt hordozta magában, hogy így lelkipásztori egyénisége háttérbe szorul.⁸ És bár ez nem következett be, az új pápa a dialógus lehetőségeit elődjénél már jóval pesszimistábban, távolságtartással ítélte meg. „*A párbeszéd nagyon nehéz, hogy azt ne mondjuk, lehetetlen*”, írta az *Ecclesiam suam* kezdetű enciklikában, hiszen a kommunista országokban „*hiányzik a döntési és cselekvési szabadság*”, és „*a vitában dialektikus visszaélés történik a szavakkal, nem keresik és elhallgatják az objektív igazságot, ugyanakkor mereven ragaszkodnak előre meghirdetett haszonelvű céljaikhoz.*” Egyetlen reménysugár az a társadalmi törvényszerűség, amelyet már XXIII. János is megfogalmazott: „*Ha a doktrínák egyszer kialakultak és véglegessé váltak, mindig ugyanazok maradnak, de a mozgalmak nem tudnak nem fejlődni, s nem tudják kivonni magukat a mélyreható változások alól sem*”, amiből egyenesen következik, hogy a mozgalmakból kifejlődött politikai felépítmény, a diktatúra is idővel megszelídülhet, s az egyház szabadsága megnőhet. Minden nehézség ellenére tehát VI. Pál is a dialógus folytatása mellett foglalt állást.

S míg itthon sokak számára 1963 áprilisában az amnesztia jelentette a konszolidáció leglátványosabb nyitányát – ekkor a két évvel korábbi „Fekete Hollók” ügyben bebörtönözöttek is kiszabadultak – a diplomáciai párbeszéd nyitánya ugyanekkor szinte észrevétlenül zajlott: májusban, civil ruhában Magyarországra érkezett Agostino Casaroli, hogy Prantner Józseffel az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) vezetőjével és helyettesével, Miklós Imrével tárgyalásokat kezdjen, ill. egyelőre csak *ad referatum*⁹ tájékozzódjon.

⁵ Hamvas Endre csanádi, Kovács Sándor szombathelyi püspök, valamint Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó

⁶ Mindennek Kádárék persze alaposan megkérték az árát: az első ülészakon az atyákat kísérő hat személyből öt volt az állambiztonság ügynöke, és maga Brezanóczy is, míg a második ülészakon 15 részvevőből 9. A magyar püspökök számára (különösen a két öreg és betegeskedő főpapnak, Hamvasnak és Papp Kálmán győri püspöknek) nehezen hordozható mentális teher volt, hogy a szocialista államhatalom érdekeit ugyanúgy képviselniük kellett a zsinaton, mint saját egyházukat. A zsinati fejleményekről és az elfogadott dokumentumokról pedig a hazai katolikus hívek csak rendkívül szűrt és cenzúrázott információt kaphattak a médiából. Vö. Máté-Tóth András: *A II. Vatikáni Zsinat és a magyar elhárítás*. <https://arts.u-szeged.hu/vallastudomany/zsinat-elharitas> (Hozzáférés: 2022. 08. 30.); Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat*. Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2011. 181-182.

⁷ Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989)*. Bp., Szent István Társulat 2001. 56-59., 65., 118. o.

⁸ Uo. 111. o.

⁹ Diplomáciai szakkifejezés a tárgyalások megkezdésére: a tárgyalófél álláspontjának megismerése, majd erről beszámoló odahaza a felettesnek

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

A Szentszék két fő célcsoportot tűzött ki, amelyeket tárgyalásos úton rendezni remélt: a hívek lelkiismereti szabadságának minél teljesebb biztosítása, köztük a lelkipásztori ellátás és a hitoktatás szabadsága és a püspöki székek betöltése. Casaroli nyilván nem az infrastruktúrájától, legális pasztorációs lehetőségeitől megfosztott földalatti egyház, hanem az intézményes, legális egyház és a szentség-kiszolgáltatások dimenziójában gondolkodott, amikor a prioritásokat meghatározta. Úgy vélte, az egyházmegyék nem maradhatnak legitim főpásztor nélkül, hiszen „*a történelem azt mutatta, hogy a világ számos helyén, ha túl sokáig hiányoztak a püspökök, az az egyház gyöngülését, végül pedig eltűnését eredményezte.*”¹⁰ A távlati célok közt szerepelt Mindszenty bíboros ügyének rendezése is, így Casaroli engedélyt kért és kapott vendéglátóitól, hogy meglátogassa az amerikai követség vendégszeretétét már 7 éve (s ezután még 8 évig, a történelemben eddig példátlan hosszú ideig) élvező idős főpapot.

A magyar kormány a maga részéről mindenekelőtt a hazai *status quo* Szentszék általi elismerését tekintette legfontosabbnak, s az egyházmegyék vezetésére saját lojális jelöltjeit akarta kineveztetni. Elvárták, hogy a Vatikán vesse latba tekintélyét, „hogy a hatáskörében működő személyek és szervek ne folytassanak ellenséges propagandát a Magyar Népköztársaság” ellen; ismerje el az állami hűségesküt, amit a papságnak is le kell tennie, és végül oldja fel azt a kiközösítést, amellyel a politikában aktív szerepet vállalt papokat sújtotta.¹¹

A Szentszék küldöttének mindkét tárgyalópartnere, az ÁEH és a bíboros is, kezdeti hozzáállásként leginkább bizalmatlanságot mutattak. Prantner azzal vádolta, hogy a hivatalban lévő apostoli adminisztrátorok helyett keres alkalmas püspökjelölteket az egyházmegyék vezetésére. Csak akkor visszakozott, amikor Casaroli felvilágosította, hogy ez félreértés lehet, mert ilyesmire nincs felhatalmazása, majd burkoltan a tárgyalások félbeszakításával fenyegetőzött, amennyiben az ÁEH elnöke ragaszkodik ehhez a félreértéshez. Mindszenty bizalmatlanságának alapja pedig az volt, hogy a Szentszék egyáltalán párbeszédbe bocsátkozik az ateista kommunista kormánnyal, amíg a katolikus egyház alapvető szabadságjogai nincsenek biztosítva; valamint attól is félt, hogy Casaroli rá akarja beszélni, hagyja el az amerikai követség védelmét.¹² Utóbbira egyáltalán nem került sor, bár a magyar kormány elsődleges céljai közt szerepelt. Mivel joggal feltételezték, hogy ez a Szentszék számára is prioritás, garanciákkal engedték volna ki a bíborost az országból: el akarták érni, hogy a pápa belső kuriális szolgálatra rendelje, megtiltsa neki a magyar egyházi ügyekben, egyáltalán a belpolitikába való beavatkozást, és saját elítéltetéséről sem nyilatkozhatott. Ezért érte az ÁEH embereit meglepetésként, hogy Casaroli ezen a tárgyaláson nem hozakodott elő a Mindszenty-üggyel. A Vatikánnak ekkor voltaképp egyáltalán nem volt sürgős a bíboros prímás helyzetének rendezése. Attól tarthattak, hogy a hajthatatlan főpap megjelenése zavart kelthetne az *aggiornamento* szellemiségét továbbvivő zsinaton, és a konzervatív táborot erősítené¹³ (1965-ben aztán a zsinat lezárásától függetlenül is, a bíboros egészségi állapotának átmeneti rosszabbodása tette sürgetővé a rendezést, de csak rövid ideig).

Leginkább a püspökkinevezések körül lángolt fel a vita: az 1957. évi 22. törvényerejű rendeletet – a régi főkegyúri jog egyfajta csökkentett továbbélését –, mely az egyes egyházi állások betöltését, a plébánosokig bezárólag állami hozzájáruláshoz kötötte, Casaroli elfogadhatatlannak tekintette: „maximális engedmény lehet a Szentszék részéről, hogy igyekszik figyelembe venni az állami igényt, de ez nem jelentheti az előzetes hozzájárulás elismerését.” A kötelező állami eskü kérdésében a Szentszék küldötte már rugalmasabbnak mutatkozott: egyetlen feltétele az esküszöveg „ahogy a paphoz és püspökhöz illő” záradékkal való megfelejlése volt, hiszen érvelése szerint az egyházi személyek

¹⁰ Casaroli 2001. 131.

¹¹ 1957 nyarán a Szentszék minden katolikus papot felszólított, hogy egy hónapon belül a politikai tevékenységtől teljesen vonuljon vissza, különben kiközösítés vár rájuk. A felszólításnak Beresztóczy Miklós volt pápai kamarás, az *Actio Catholica* egykori igazgatója, Horváth Richárd volt ciszterci szerzetes, és Máté János templomigazgatók nem engedelmeskedtek, ezért a *Sacra Congregatio Concilii* 1958. február 2-án parlamenti képviselősgük és a békeközelgésben vállalt szerepük miatt kiátkozással sújtotta őket. vö. Szabó 2005. 83.

¹² Casaroli 2001. 80-93.

¹³ Szabó 2005. 44.

tevékenysége el van választva az államtól, és egy klerikusi státusz merőben más természetű, mint pl. egy állami alkalmazotté. ÁEH-s tárgyalópartnerei erre kitérő választ adtak, mert felismerték, hogy a kérdés a Vatikán számára valójában harmadrangú és a taktikai engedményért cserében másnak kérné meg az árát.¹⁴

Öt hónappal az első kapcsolatfelvétel után a Prantner és Miklós Imre utaztak ki Rómába tárgyalni a magyar kormány képviselőjében. Ekkorra konkretizálódott a püspökkinevezések kérdése: világossá vált, hogy Kádárék az 1957. évi 22. törvényerejű rendeleten nem fognak változtatni. Nem járultak hozzá a püspökjelöltek alkalmasságát helyben vizsgáló vizitátor jelenlétéhez sem. A Szentszék sérelmezte a püspöki aulák adminisztrációját közvetlenül ellenőrző miniszteri biztosok (lényegében ugyanazzal a funkcióval, mint az ÁEH régi „bajszos püspökei”) jelenlétét is, őket azonban a tárgyalások idejére már jórészt visszavonták, csak Shvoy Lajos székesfehérvári és Dudás Miklós hajdúdorogi **görög katolikus püspöknél** hagyták meg. A két főpap magatartásától tették függővé, hogy ők is megszabadulnak-e a nyakukba ültetett funkcionáriusoktól. Ez újabb zsarolási potenciált jelentett az ÁEH vezetői számára, hiszen meglebegtették, hogy visszaküldhetik a biztosokat azokhoz a püspökökhöz, akik (szerintük) nem tartják be az állam által a püspöki karra kényszerített 1950-es egyezmény gumiparagrafusait.¹⁵

Mindszenty József ügyében nem történt előrelépés, hiszen a követségről való távozását a Szentszék a bíboros személyes beleegyezésétől tette függővé, aminek áldozatát ő csak úgy volt hajlandó **vállalni, ha a magyar katolikus egyház helyzetében is lényeges javulás áll be**. A magyar kormány nem kapott ígéretet az esztergomi érseki címétől való megfosztására sem. Casaroli a disszidens magyar papok népköztársaság-ellenes „aknamunkájának” meggátlására vonatkozóan is csak általános ígéreteket tett, arra kérve tárgyalópartnereit, hogy konkrét eseteket jelezzenek, s akkor lépni fog. Ő maga viszont a bebörtönzött, működésüktől eltiltott papokról, a szemináriumokról, a szerzetesrendekről és a hitoktatás lehetőségeiről szeretett volna informálódni, de csak semmitmondóan megnyugtató válaszokat kapott. A magyar klérusnak a békepapi mozgalom általi megosztását is helytelenítette, hiszen a béke kérdésében „minden pap egyben békepap is”, de Prantnerék hivatkozva arra, hogy a mozgalomban a papság és a püspökök többsége részt vesz, leszögezték, hogy ezen sem fognak változtatni, és minden támadástól megvédik a békemozgalmat.¹⁶

1964 márciusában került sor a tárgyalások 3. fordulójára. Ekkor Casaroli **már konkrét személyi javaslatokat tett** hat püspöki szék betöltésére, amelyet a kormány küldöttei a kinevezés szabályozási módjával együtt el is fogadtak. Megtörtént az utolsó két miniszteri biztos visszahívása is, Mindszenty bíboros ügyében pedig Kádárék 3 alternatívát ajánlottak: kegyelmet kap, és elhagyja az országot, de a Szentszéknek garanciát kell vállalnia, hogy semmiféle politikai tevékenységet nem fejt ki; kegyelmet kap, és Magyarországon marad, de ez esetben le kell mondania érseki címéről; amennyiben egyik feltétel sem teljesül, a bíboros marad az amerikai követségen. Ekkor a magyar kormány még el tudta hitetni, hogy Mindszenty József helyzetének rendezése számára sem sürgős sem belpolitikailag, sem az USA-val való viszony szempontjából.¹⁷

¹⁴ Szabó 2005. 101-103.

¹⁵ Az egyezményt a szerzetesek internálásával megfélemlített magyar püspöki kar 1950. augusztus 30-án írta alá az állam megbízottaival. Magyar állami részről mindössze azt a vallás- és működési szabadságot biztosították benne, amelyet az Alkotmány amúgy is garantált. Az egyház ennek fejében ígéretet tett, hogy „elismeri és támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét és alkotmányát”, a katolikus hierarchia pedig fellép az egyházon belüli minden államellenes politikai szervezkedés ellen.

¹⁶ Szabó 2005. 155-158.

¹⁷ Uo. 180-181.

II. AZ EGYEZMÉNY „FÉL-NYILVÁNOS” RÉSZE

1963 őszére tehát már megformálódtak a leendő megállapodás főbb pontjai. A végső simításokra azonban még majdnem egy évet kellett várni. Végül a négyfordulós megbeszélés-sorozat eredményeit rögzítő iratokat 1964. szeptember 15-én írták alá ünnepélyes külsőségek között Agostino Casaroli és Prantner József, a Külügyminisztériumban. Utána pezsgős koccintás majd díszbéd következett. Az eseményről Budapesten és a Vatikánban egyidejűleg közleményt adtak ki, amelyből a további tárgyalási készség mindössze az derült ki, hogy egy okmány (*atto*) és egy jegyzőkönyv (*protocollo*) aláírására került sor, ezekhez csatoltak még két mellékletet (*allegato*). Az okmány tartalmazta azt a három kérdést, amelyekben sikerült megegyezésre jutni, nevezetesen a püspökök kinevezése, a Magyar Népköztársaságra és az annak alkotmányára teendő eskü kérdése, valamint a római Pápai Magyar Egyházi Intézet működtetése. A jegyzőkönyv a felmerült, de függőben maradt problémákat rögzítette, az 1. melléklet a püspöki kinevezésekkel kapcsolatos megállapodást részletezte, a 2. melléklet a Pápai Magyar Egyházi Intézetről szólt. *Am az egyezmény szövegét a magyar Külügyminisztérium 70 évre szigorúan titkos minősítéssel látta el,¹⁸ és az egykorú magyar sajtóhíradások nem konkretizálták még azt a három kérdéskört sem, amelyekben megegyezés született.¹⁹ Igazi nyilvánosságot akkor csak az 5 újonnan kinevezett püspök névsora kapott, bár teljes értékű megoldás csak a kalocsai főegyházmegye esetében történt: *Hamvas Endrét* kalocsai érsekké, *Brezanóczy Pál* egri apostoli kormányzót címzetes püspökké, *Ijjas Józsefet* címzetes püspökké és csanádi apostoli kormányzóvá, *Cserháti Józsefet* címzetes püspökké és pécsi apostoli kormányzóvá, *Bánk Józsefet* győri, *Winkler Józsefet* pedig szombathelyi segédpüspökké nevezte ki VI. Pál pápa.²⁰*

A püspökök kinevezéséről szóló, s az 1. számú mellékletben részletezett megállapodás azt szabályozta, hogy milyen módon történjék az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásának kikérése a Szentszék kinevezésétől függő egyházi állások betöltésénél. A processzusban meghatározó szerepet játszik a püspöki kar, illetve annak elnöke, aki bírja a kormány véleményét, s hogy annak nincsenek „megalapozott ellenzési okai” (1. sz. melléklet, 1. pont). Eltérő esetben a Szentszék maga igyekszik megszerezni a bizonyosságot (1. sz. melléklet, 2. pont). Végeredményben tehát a Szentszék tudomásul vette, hogy a tőle függő egyházi állások betöltésénél előzetesen ki kell kérnie az Elnöki Tanács elnökének hozzájárulását – továbbra is érvényben maradt az 1957/22. sz. tvr. –, és csak ennek birtokában eszközli a kinevezést. Az állam viszont tudomásul vette a pápa kinevezési jogát, tehát lemondott a kinevezésben való direkt részvételről, a főkegyúri jog történelmi módjának gyakorlásáról.

Gyakorlatias kompromisszum született az állami hűségeskü kérdésében: a magyar tárgyalófél az eskü szövegén nem változtat, de a püspökkari konferencia elnöke és az *ÁEH* elnöke között egy levélváltás fogja rögzíteni: az esküt „... *a jelenleg érvényben lévő formula megtartásával a katolikus papsághoz tartozók »sicut decet Episcopum vel sacerdotem« (ahogyan püspökhöz vagy paphoz illik) szerint értelmezik».*²¹

Komplexebb probléma volt a Pápai Magyar Egyházi Intézet helyzete, amelynek története még az 1890-es évekre nyúlt vissza, amikor *Fraknói Vilmos* címzetes püspök, történész, akadémikus egy alapítványt hozott létre a Rómába

¹⁸ A minősítés feloldását végül 2006-ban az iratok jelentős részénél, 2013-ban pedig az egyéb iratok esetében is sikerült elérnie a Magyar Országos Levéltár akkori főigazgató-helyettesének, Szabó Csabának. A megállapodás teljes szövegének forráskritikai kiadása eddig még nem történt meg.

¹⁹ A dokumentum mindhárom részének teljes olasz és magyar nyelvű szövegét ld. <https://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas> (Hozzáférés: 2024. április 27.)

²⁰ *A Magyar Népköztársaság kormánya és a Vatikán megállapodása* Magyar Nemzet, 1964. szeptember 16.

²¹ Érdekes módon a magyar tárgyalófélnél sokkal hajthatatlanabb csehszlovák kormány ugyanebben a kérdésben engedékenyebb volt: beleegyezett, hogy az említett záradék egészítse ki az állami eskü szövegét. Szabó 2005. 148. (*Az ÁEH tájékoztatója a csehszlovák kormány és a Vatikán megbízottai között Rómában folytatott tárgyalásról*. 1963. szeptember 27.). Stehle tévesen állítja, hogy a záradék bekerült a magyar esküszövegbe is; Stehle 1983. 361.

érkező kutatók részére. Ezt Római Magyar Történeti Intézet néven 1912-ben átvette a magyar állam, majd 1927-ben beillesztette az akkor megalapított Collegium Hungaricum keretébe és 1935-ben megvásárolta számára a Via Giulia 1. szám alatti Falconieri-palotát. Ennek második emeletén alapította meg a magyar püspöki kar a papi továbbképzés céljából a Római Magyar Intézetet, amelyet XII. Pius 1940-ben függetlenített és Pápai Kollégiumi rangra emelt, ekkor kapta a „Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában” nevet is. A II. világháború után újrainduló papképzés már csak rövid életű lehetett: az ÁEH elnöke 1952 májusában megszüntetnek nyilvánította a PMI-t, és bár az épületből nem tudta kiszupponni (legfeljebb hermetikusan elzárta annak többi emeletétől, amelyet a Római Magyar Akadémia használt), magyarországi kispapokat természetesen már nem engedtek ki ide tanulni. Eddigi lakói csakhamar politikai menekültekké, maga a PMI pedig a magyar papi (és kispapi) emigráció központjává vált, az intézetvezető *Zágon József* preláthus irányításával.

A magyar állam számára ez utóbbi tény is „tüske volt a köröm alatt” és a rendezést sürgető tényező. Az 1964-es megállapodással a kollégium visszakerült a Magyar Katolikus Püspöki Kar vezetése alá, és egyben kimondták: a kormány lehetővé teszi, hogy a magyarországi egyházmegyék papjai itt végezhesék felsőfokú tanulmányaikat. Előzetes hozzájárulásához kötötte viszont a rektor (igazgató) kinevezését, a növendékek pedig csak magyar egyházmegyéből az ordinárius és a püspöki kar elnökének jóváhagyásával jöhettek (egy későbbi megállapodás szabta meg az intézet vezetésének mikéntjét, és azt, hogy egyházmegyenként egy-egy papot lehet Rómába küldeni tanulni). Az intézet teljes fenntartását, beleértve a rektori illetmény és a hallgatók ösztöndíjainak kiegészítését magára vállalta a magyar állam. Úgy tűnhet, a Szentszék a PMI újraindításában tudta a legtöbbet elérni, ha eltekintünk attól, hogy közreműködésével a papi emigráció viszont kiszorult innen, és a magyar állambiztonság már kezdettől a külföldi (főként a Vatikánra irányuló) hírszerzés egyik kiemelt terepének szemelte ki az intézetet. Ösztöndíjaisai közt folyamatosan voltak beszervezett ügynökök, sőt 1988-ig minden vezetője valamilyen formában az volt.²²

III. A TITKOS „PROTOCOLLO”

Számunkra a legizgalmasabb természetesen a jegyzőkönyv, a *protocollo* által tartalmazott vitás kérdések sora, amelyek 1964-ben nyitva maradtak, ill. Casaroli megfogalmazásában „a jövőbeli továbblépések alapjául szolgáltak,”²³ és csak a legutóbbi időben váltak a kutatás számára hozzáférhetővé. Kínálkozik az a kérdés is, hogy ezekben a felek később közös nevezőre jutottak-e, vagy anélkül is maguktól elrendeződtek? Szigorúan véve ebbe a csoportba kellene sorolni a püspökkinevezéseket is, hiszen távolról sincs szó arról, hogy az egyezményt követően rövid idő alatt valamennyi egyházmegye élére teljes joghatósággal felruházott megyésfőpásztor került. Az első igazi áttörést ebben 1968 végére sikerült elérni a szentszéki diplomáciának: a következő év elején már valamennyi egyházmegye élén megyéspüspök, érsek, vagy legalább rendes joghatósággal felruházott apostoli adminisztrátor állt.²⁴ Csupán az érseki címétől megválni nem hajlandó Mindszenty József esetében mondható el, hogy végső soron nem a magyar kormányon múlt hivatalának betöltése (erre még kitérünk); minden más esetben a folyamatos akadékoskodás, a tárgyalások elhúzása

²² Bővebben ld. Szabó Gyula: *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája, 1963–1989*; Bp., Püski 2011.

²³ Stehle 1983. 361.

²⁴ Részletezve ld. 23. sz. jegyzet. Az alábbiakon kívül Zemplén György központi szemináriumi rektort 1968 végén esztergomi segédpüspökké, Vajda József esztergomi szemináriumi rektort váci segédpüspökké nevezték ki

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

testesítette meg az 1957/22. tvr.-nek érvényt szerző államhatalmi akaratot. Legtovább a veszprémi egyházmegyének kellett megyéspüspök vezetőre várnia – egészen 1979-ig.²⁵

A *protocollo* listázta a már rendezett három kérdéskört, ezen kívül az alábbiakra tért ki 9 pontban: egyes püspökök személyi helyzete; működési szabadság és korlátok (miniszteri biztosi intézmény, az ordináriusok szabad kapcsolattartása a Szentszékkel); a letartóztatott és felfüggesztett papok és szerzetesek ügye; a papi szemináriumok kérdése; a szerzetesrendek és kongregációk helyzete; az iskolai vallásoktatás kérdése; a lelkigondozás szabadsága; a papság polgári tevékenysége; a magyar emigráns papsággal kapcsolatos problémák és a Pápai Magyar Egyházi Intézet kérdése; végül Mindszenty bíboros érsek „ügye”. Áttanulmányozva a jegyzőkönyvet látható, hogy a Szentszék a magyar katolikus egyházat érintő minden lényeges problémával foglalkozott és Casaroli szavá is tette ezeket tárgyalásain, követelve orvoslásukat. Ha keletkezésekor teljes egészében nyilvánosságra hozzák a *protocollo* tartalmát, a püspökök nemcsak a Szentszék teljes erkölcsi tekintélyével, de a nyugati közvélemény támogatásával is felvértezve működhetek volna, ami nyilvánvalóan nem állt a kormányzat érdekében.

Egyes püspökök személyi helyzete: a Szentszék szeretne volna elérni, hogy szüntessék meg a következő ordináriusok különféle jogcímeiken történő állami „akadályoztatását”, ti. hogy működésükhöz nem kapták meg az állami hozzájárulást: Pétery József váci, Badalik Bertalan veszprémi püspök, Bárd János kalocsai apostoli kormányzó, Winkler József szombathelyi segédpüspök valamint Belon Gellért címzetes püspök és pécsi apostoli kormányzó. Pétery, Badalik és Bárd János a részleges megállapodás idején ráadásul internálva is voltak, amiből csak a veszprémi püspök szabadult októberben már nagybetegen, és Budapestre költözhetett, rá alig egy évre halt meg. Az öt közül végül csak két főpap helyzete rendeződött: Winkler József és Belon Gellért még 1959-ben kapta kinevezését XXIII. János pápától, s az egyezmény eredményeként Winklert már 1964 októberében felszentelte Hamvas érsek; ugyanerre a titkos papszentelések veszélyét vállaló, rendíthetetlenül egyházhű Belonnak 23 évet kellett várnia, és akkor, 1982 áprilisában is csak szintén megromlott egészségi állapotára való tekintettel (1975-től beteg fél tüdővel élt) kapta meg szenteléséhez az állami hozzájárulást.

Miniszteri biztosok: Bár 1964 szeptemberére ez a probléma már rendezettnek volt tekinthető, mert márciusban Shvoy Lajos és Dudás Miklós püspököt is megszabadították a maguk komisszárjaitól, a Szentszék mégis szükségét látta külön jelezni, hogy az egyházkormányzati szabadságot súlyosan korlátozó miniszteri biztosi intézmény számára elfogadhatatlan, amennyiben kilátásba helyezik újbóli visszaállításának lehetőségét. Ez végül nem történt meg, és nincs nyoma annak, hogy a pártállami vezetők valaha is fontolóra vették volna (pl. az 1976. decemberi püspökkari konferencián történt „püspöklázadáskor”, ld. következő pont).

²⁵ Időrendi sorrendben szemléltetve, meddig nem volt rendes egyházkormányzata az egyes egyházmegyéknek: **Egri egyházmegye 1969-ig** (1959-69 apostoli kormányzó, majd 1972-ig egri érsek Brezanóczy Pál); **Váci egyházmegye 1969-ig** (1959-69 apost. korm. Kovács Vince, utána Bánk József megyéspüspök); **Pécsi egyházmegye 1969-ig** (apost. korm. 1964-69 közt Cserháti József, utána megyéspüspök); **Székesfehérvári egyházmegye 1974-ig** (apost. korm. 1969-74 közt Kisberk Imre, utána megyéspüspök); **Szombathelyi egyházmegye. 1972-75 közt** (Kovács Sándor megyéspüspök halála után Fábíán Árpád 3 évig csak apost. korm.) **Győri egyházmegye: 1975-ig** (apostoli kormányzók: Bánk József 1966-69, Kacziba József 1969-75); **Csanádi egyházmegye 1975-ig** (apost. korm.-zók Ijjas József 1964-69, Udvardy József 1969-75, utána megyéspüspök); **Esztergomi főegyházmegye 1976-ig** (ap.kor.zók Schwarz-Eggenhoffer Artúr 1959-69, Szabó Imre 1969-71, Kisberk Imre 1971-74, Lékai László 1974-76); **Veszprémi egyházmegye 1979-ig!** (ap.kor.zók: Klempa Sándor 1959-1972, Lékai László 1972-74, Kádár László Gábor 1974-78, Paskai László 1978-79, aki utána 1982-ig megyéspüspök); **A kalocsai érsekség** élén 1961-1964 közt állt apostoli adminisztrátor, Bárd János, ezután 1964. szept. 15-től érsekek irányították: 1969-ig Hamvas Endre, majd Ijjas József. **A hajdúdorogi görögkatolikus** püspökséget 1939-től haláláig, 1972-ig Dudás Miklós vezette, aki 1968-tól egész Magyarország területére joghatóságot kapott, a *Miskolci Apostoli Exarchátus* kivételével; ezt 1946-72 közt apostoli adminisztrátorként irányította.

Az egyházmegyéék kormányzásának szabadsága: míg a Szentszék továbbra is fenntartásait hangoztatta az 1957:22. tvr.-tel szemben, legalább annyit el szeretett volna érni, hogy minden állami hozzájárulás megtagadását vagy visszavonását indokolni kelljen, a megfelelő jogszabályokkal alátámasztva, „hogy a püspököknek legalább meglegyenek a biztos tájékozási pontjaik.” A magyar állam képviselői azzal replikáltak, hogy ők viszont saját részükről sosem kérték a püspököktől, hogy egy-egy kinevezést, áthelyezést indokoljanak meg. A magyar törvények, az Alkotmány és különösen az 1950-es egyezmény egyébként is egyértelműen irányadók minden kérdésben. „Akkor szokott vita felmerülni, mikor hiányzik a bizalom és a kapcsolatok rosszak.”

A bizalom viszont joggal hiányzott, hiszen az ÁEH továbbra is gumiparagrafusok alapján szólt bele az egyházmegyéék személyi kérdéseibe. Például az 1950-es egyezménynek abba a kitételébe, hogy a püspöki kar minden államellenes cselekményt elítél, és annak papi elkövetői ellen eljár, a rendszerváltásig nagyon sok tevékenységet „kreatívan” beleértettek. Leginkább persze az iskolán és a templomon kívüli, tehát illegálisnak számító ifjúsági hittan tartozott ide, de a látszat-törvényi szabályozáson túl az ordináriusokat egyfolytában kísérthette *Brenner János* rábakethelyi káplán 1957-ben történt brutális meggyilkolásának emléke is: a gyilkosság egyik előzménye volt, hogy püspökének, Kovács Sándornak az ÁEH parancsba adta áthelyezését, ő azonban ezt a káplán választására bízta, Brenner pedig úgy döntött, marad. Sokáig tehát szóba sem került, hogy a püspökök az állami akarattal szembeszegüljenek. Egyetlen említésre méltó kivételnek az 1976. decemberi püspökkari konferencia tekinthető: itt *Lékai László* esztergomi érsek, prímás átadta püspöktársainak a Miklós Imre ÁEH-elnöktől kapott listát, amely több, az ifjúságpasztorációban jeleskedő lelkipásztor áthelyezését követelte. A lista átvételét, és ezzel együtt a dispoziciókat csak ketten tagadták meg: Udvardy József csanádi, és Endrey Mihály váci megyésfőpásztor.²⁶ Tíz évvel később Udvardy viszont már saját papjával szembeni szigorával tudta csak kivédeni az állami beavatkozást, amikor a Bulányi-féle Bokor közösséghez tartozó nagyszénási segédlelkészt, *Lipien Mihályt* azért függesztette fel, mert az többszöri érvelés ellenére sem volt hajlandó letenni az államesküet (tehát a Szentszék által már több mint két évtizede lényegtelennek ítélt részletkérdés miatt saját működését veszélyeztette).²⁷

Az 1957:22 tvr. rendelkezéseit – ellentételezve a Mindszenty-ügy (l.o.) lezárását és a három prominens békepap kiközösítésének²⁸ feloldását – a kormányzat 1971 nyarán enyhítette, a rendszerváltás utáni utolsó enyhítésre pedig 1989 őszén került sor.²⁹

Szabad és korlátozásoktól mentes érintkezések az ordináriusok és a Szentszék között. Ennek akadályá voltaképpen a miniszteri biztosok visszarendelésekor elhárult, csakhogy Casaroli tisztában lehetett azzal, hogy a pártállamban mindennapos gyakorlat a postai levéllenőrzés. A további normalizálásra törekedve *kívánatosnak tartotta, hogy* a Szentszék egy megbízottját Magyarországra küldhesse félhivatalos minőségben (kb. a nagykövetnek megfelelő nuncius és a csak egyházmegyéékhez akkreditált apostoli vizitátor *közötti* státusszal), aki bizalmas érintkezést tarthatna fenn a kormánnyal és a püspökökkel, pontosabb ismereteket szerezhetne a Szentszék számára a tényleges vallási helyzetről,

²⁶ Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989*. Bp., Szerzői kiadás, 1990, 217. Endrey Mihályról, aki az 50-es évek elején döntő részt vállalt a földalatti ifjúságpasztoráció elindításában, feljegyezték, hogy a listára pillantva felkiáltott: „de hiszen ezek az én legjobb barátaim! Azokat büntessük, akik ebben az időben dolgozni mertek?”

²⁷ Uo. Lipien és a püspökség levelezése részletesen, 286-293.

²⁸ Ld. 10. sz. jegyzet

²⁹ Az 1971-es módosítás az állami hozzájárulás módozatait ettől kezdve az egyoldalú állami szabályozás helyett a felek „közös megegyezéséhez” kötötte, a középszintű egyházi állásokat pedig kivette ennek hatálya alól is. Az 1989:17 tvr. pedig az állami jóváhagyáshoz már csak olyan állások tekintetében ragaszkodott – lényegében a püspöki/érseki/főpáti tisztség volt ilyen – amelyek betöltése nem magyar joghatóság alá tartozó szerv hatásköre. Ld. Köbel 2005. 43-44.

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

kánoni vizsgálatokat végezhetne a püspökjelöltek tekintetében, stb. *Kádárék maguktól értetődően soha nem járultak hozzá* egy általuk következetesen csak „vizitátornak” nevezett legátus magyarországi tartózkodásához. Maradt a fél-évenként felváltva Budapesten és Rómában ismétlődő tárgyalások gyakorlata, amihez a magyar kormány is – ez leg-alább becsületére legyen mondva – tartotta magát. 1973-tól Casarolit *tárgyalófélként Luigi Poggi* preláthus, címzetes érsek váltotta, aki elődjéhez hasonlóan nemcsak Magyarország, hanem Lengyelország, Csehszlovákia, sőt Románia és Bulgária „nunciusa” is volt.

Letartóztatott és felfüggesztett papok és szerzetesek. Feljűk a Szentszék „legkülönlegesebb, szívélyes érdeklődésével” fordult, és a pontos tájékozódás szempontjából itt ütközött a legnagyobb nehézségekbe. E témában ugyanis csak híresztelésekre, részinformációkra tudott támaszkodni, és ezek – kivételképpen – erősen eltúlozták Kádárék aktuális bűneit. Casaroli mintegy ezer olyan papról tudott, aki eltiltottak működésétől, vagy eleve akadályozták (de ebben a csoportba nem vette bele a volt szerzeteseket), közülük pedig jó néhányról, akik a börtönt is megjárták. A lelkipásztorok szuspendálása azonban egyrészt nem volt automatikus velejárója börtönbüntetésüknek, másrészt a legnagyobb egyházellenes kampány, az 1961-es Fekete-Hollók-ügy idején is csak 34 papot érintett.³⁰ Velük együtt a korábban és 1961-64 közt működésüktől eltiltottak száma nem lehetett 100-nál több. Prantner maga 20-at ismert el az egyezményben, 2-3 fogvatartottal, hozzátéve, hogy a Szentszék által becsült létszám is valós lehet, ha a nyugálományban levő papokat és szerzeteseket is beleszámítják.

Ám a pártállam a részmegállapodásnak épp ezt a pontját rúgta fel leginkább, alig három hónappal annak létrejötte után, bőven lenullázva a túlzó híresztelések miatti relatív erkölcsi többletet: újabb letartóztatásokra került sor, a vádlottak padjára 1965 áprilisában a Regnum Marianum lelkiség hét papja került, és ezúttal lecsaptak a Fekete Hollók-perekből kihagyott jezsuitákra is, közülük hatot állítottak bíróság elé.³¹ A pápa küldöttének a mínuszos jellegű magyar sajtóhíreken kívül ismét csak a szóbeszédre kellett hagyatkoznia, amikor májusban az említetten kívül más felpanaszolt esetek listáját átadta Száll József nagykövetnek. Júniusban a Rómába érkező Prantner azzal replikázhatott, hogy csak konkrét, bizonyítékokkal alátámasztott vádak, és nem általánosságok ismeretében hajlandó tárgyalni. A magyar állam egyébként is betartja a megállapodásban foglaltakat, a megvádolt papokat pedig nem lelkipásztori tevékenységük, hanem valóban államellenes bűncselekmények miatt vonják felelősségre. Casaroli számára nem maradt más, mint az ismételt asszertív kommunikáció: a Szentszékkel igen kellemetlenül érinti, hogy az emberek fenntartják vádjait a magyar állam különböző egyházellenes jogsértéseivel szemben, ő pedig tárgyalópartnere szaván és biztosítékán kívül más forrásból nem tudja információit megerősíteni.³² Az egyetlen út tehát a „még szervezesebb kapcsolatok” kiépítése, hogy mindkét fél hatékonyan nyomom követhesse a tárgyalás pontjainak betartását. Ezen a ponton vetődött fel a rendszeres időközönként és elegendő időtartamra Magyarországra küldhető „vizitátor” lehetőség, amitől, mint már említettük, Kádárék elzárkóztak, szélsőséges bizalmatlanságnak minősítve azt.

Gyakorlatilag tehát semmi elmozdulás nem történt ebben a pontban, és a papi perek korszaka is csak 1971-72-ben zárult le. Ekkor, ezúttal utoljára ismét regnumisták, a következő évben pedig domonkos szerzetesek kerültek bíróság elé újfent a tiltott ifjúságpasztoráció miatt. A 6-7 évvel azelőttihez képest enyhe ítéletek háttérben már nemcsak az ismételt szentszéki tiltakozás, hanem a nemzetközi közvélemény kínossá vált figyelme is állt. A „börtönszabályozásnak” tulajdonképpen már az 1975-ös Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (Helsinki) magyar

³⁰ Jámbor Ottó: „A fekete hollók összeesküvése” MAGYAR NEMZET 1989. szept. 9.

³¹ A Legfelsőbb Bíróság 1965. október 11. és november 1. napján másodfokon a regnumiak közül Emódi László I. rendű vádlottat 5 év, Keglevich István II. rendű vádlottat 5 év, Rózsavölgyi László III. rendű vádlottat 3 év 6 hónap, Thiry István IV. rendű vádlottat 3 év, Hagyó József V. rendű vádlottat 4 év, Werner Alajos VI. rendű vádlottat 2 év 6 hónap, Somogyi Sándor VII. rendű vádlottat 2 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélte. A jezsuiták elleni perben P. Rózsa Elemér és P. Dombi József ítélete 8, illetve 4 évi börtön, P. Bálint József, P. Takács Sándoré, P. Mócsy Imréné és P. Váczy Jenőé pedig 5, 4 és fél, 4, illetve 3 év börtön lett.

³² Casaroli 2001. 140-145.

részről is aláírt záróokmánya, ill. annak magyarországi törvényerőre emelése (1976/8. tvr.) véget kellett volna vessen, ugyanis ennek vallásszabadságról szóló cikkelye foglalta magában, hogy vallásos meggyőződését mindenki nyilvánosan vagy *magánkörben* is kinyilváníthatja. A kisközösségi, katakomba- ifjúságpasztorációt innentől nem lehetett többé hatóságilag üldözni. Végül tulajdonképpen nem a diplomácia, vagy a nemzetközi jog, hanem maga VI. Pál pápa számolta fel a börtönszabályozást, amikor 1977. június 9-én a hozzá kilátogató Kádár János és Miklós Imre állítására, miszerint Magyarországon már nincs börtönben pap, rögtön cáfolt: de igen van, Lénárd Ödön.³³ Hazatérve Kádárék rögtön elrendelték a maga 19 és fél rácsok mögött töltött évével rekordot felállító Lénárd szabadlábra helyezését. A katakomba-hittan és vezetőinek szórványos hatósági vegzálása mindamellet fennmaradt a rendszerváltásig, s amiről a pápa és diplomáciája sem tudhatott: a magyar állambiztonság irányítói még a '80-as évek végén is csupán „elleneséges tevékenységet” láttak az újravangelizációs mozgalmakban, az ifjúságot jobban bevonzó modern pedagógiákban, sőt a pápa megnövekedett nemzetközi aktivitásában is.³⁴ Az egyházpolitikai enyhülés az ő szemükben csupán meghátrálást jelentett, amit az egyházak szinte arcátlan módon használtak ki. Nem csoda, hogy egy esetleges balos fordulat esetére a katakomba-hittan, de főleg a Regnum és Bokor-közösségek vezetői ellen újabb koncepciót per forgatókönyvét tartották készenlétben,³⁵ és nem szorul különösebb indoklásra az sem, hogy a pórázáról eleresztett III/III-as csoportfőnökség az Ostpolitik minden erőfeszítését is tökéletesen lenullázta volna.

Szemináriumok: A Szentszék konkrét információkat és biztosítékokat várt az alábbi kérdéseket illetően:

1. A létező filozófiai-teológiai szemináriumok száma és az egyház lehetősége, hogy szükség szerint továbbiakkal rendelkezzen;
2. A szemináriumok vezetésének és életének a hierarchiától való függése;
3. A hierarchia szabadsága az igazgatók, spirituálisok, valamint a szemináriumok oktatói és más személyzete kiválasztása és elmozdítása terén;
4. A püspökök kizárólagos illetékessége a hallgatók felvételében, eltávolításában és különösen felszentelésében;
5. Az egyházi hatóság kizárólagos illetékessége a tanrend és a szemináriumi tankönyvek kiválasztásában.

A magyar kormány a „minden a legtökéletesebb rendben van” sztereotípiával reagált: eszerint az országban „hat szeminárium és egy teológiai akadémia működik, amelyek teljes mértékben lefedik a papi utánpótlást [...], és a magyar püspöki kartól függenek. Ami az oktatók kiválasztását és eltávolítását és a hallgatók felvételét vagy eltávolítását illeti, a törvényes püspökök illetékesek. Az illetékes egyházi hatóság végzi a tanrend összeállítását és a szemináriumok tankönyveinek kiválasztását. Az állam nem avatkozik bele a szemináriumok életébe, azonban itt is, mint minden más területen biztosítani kívánja az állam törvényeinek betartását.” Tekintve a már hatvanas évektől jelentkező paphiányt, az első mondat még meg is felelt volna a valóságnak. Ám az összes többi vonatkozásban, főleg

³³ Lénárd Ödön (1911-2003) piarista szerzetes, 1926-ban lépett a rendbe, 1936-ban pappá szentelték. 1937-1945 közt a budapesti, kecskeméti és szegedi gimnáziumban tanított. 1945-től az Actio Catholica országos kulturális titkára. Feladatai közé tartozott az iskolák államosítása ellen indított mozgalom ügyeinek intézése, emiatt 1948. június 17-én letartóztatták és államellenes izgatás címén 6 évi börtönre ítélték. Mivel szabadulása után nem tette le az állameskü, nem kapott egyházi beosztást. 1961-ben kisközösségi ifjúságpasztoráció miatt ítélik 7,5 év börtönre, majd az amnesztia után, 1966-ban „visszaesőként” addigi ítéleteit összevonják és összesen 19 évet kap. Szabadulása után 1979-től előbb Budapesten, majd 1985-től Kismaroson vezette az illegálisan alakult ciszterci nővérek közösségét. A rendszerváltás után rehabilitálták, ezután haláláig a katolikus papság politikai pereinek kutatásával foglalkozott.

³⁴ *Ellenséges tevékenység egyházi területen (Az ellenség tanulmányozása c. tárgykörhöz)* A Rendőrtiszti Főiskola hallgatói számára készült ideiglenes jegyzet. Írta Tóth Ferenc r.őrnagy, 1987. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 4.1. A-3971

³⁵ Ennek anyagát tartalmazta a „Varjak” 2.7.1 objektumdosszié (1988, 1989) és a hozzá kapcsolódó, megyénként vezetett ún. Napi Operatív Információs jelentések, ld. Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990, és az ügynök-kérdés*, Bp., Szent István Társulat 2005. 207, 208-217.

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

a személyi kérdésekben mindenben döntő beleszólása és ellenőrzési jogköre volt az ÁEH-nak, amelynek megyei megbízottjai – amennyiben illetékességi körükbe „papnövelde” is tartozott – minden egyes papnövendékről „káderlapot” vezettek, időnként nemcsak püspökeiket, őket is személyes elbeszélgetésre rendelték be, eltávolításukat javasolhatták, stb. Az állambiztonság pedig természetesen a szemináriumokat is behálózta a kispapok és oktatóik közül beszervezett tégláival. A helyzet változatlan maradt a rendszerváltásig.

Szerzetesrendek és kongregációk: a Szentszék szeretne volna elérni az 1950-ben betiltott szerzetesrendek újraengedélyezését – a négy, egyenként 2-2 iskolával legalisan működő szerzetesrend mellett. S bár tárgyalópartnere mindvégig nemleges választ adott, részéről végleg lezártnak tekintve az ügyet, ennek ellenére jelezte, hogy „fenntartja kérését és remélni akarja, hogy lehetséges lesz a jövőben ezt a problémát újból vizsgálat tárgyává tenni.” A püspöki kar először 1972-ben látta elérkezettnek az időt, hogy több tanító- és betegápoló szerzetesrend újraindítását szorgalmazza, Miklós Imre válasza azonban ekkor még az volt, hogy „teljesen időszerűtlen” a szerzetesek problémájának „ilyen megközelítése”.³⁶ 1986 áprilisában megtört a jég: az ÁEH hozzájárult a Lékai László prímás által alapított női betegápoló rend, a Magyarok Nagyasszonya Társasága működéséhez. Tulajdonképpen annak ellenére, hogy a tagság a jezsuiták női ágának tekintett Jézus Szíve Népleányai Társasága soraiból került ki, akik belföldi misszióként vállalták az új rend működtetését. A szerzetesrendek működési engedélyét megvonó 1950. évi 34. törvényerejű rendeletet csak az 1989. évi 17. számú törvényerejű rendelet helyezte hatályon kívül.³⁷

Iskolai vallásoktatás: egy újabb kritikus terület, amelyről Casaroli jórészt csak általánosító (tév)információkkal rendelkezett: eszerint „megszorító intézkedéseket hoztak az iskolai és a plébániai hittant illetően.” Igazság szerint már nemigen volt mit megszorítani, az iskolai hitoktatás helyzete a rávonatkozó 1957. évi 21. sz. kormányrendelet értelmében épp elég nyomasztó volt így is.³⁸ Évről-évre csökkent a beíratottak száma az általános iskolákban, sőt a gimnáziumokban, leginkább a nagyvárosokban szinte nullára redukálódott.³⁹ Az évtized közepére az ország területén az egyes helyi kommunista vezetők, megyei egyházügyi megbízottak és iskolaigazgatók kénye-kedvétől függően igen különböző helyzetek alakulhattak ki. Egy intelligensebb ÁEH-megbízott, a Csongrád megyei tanácshoz kinevezett Rátkai János például feljegyezte, hogy néhol még napirenden van az ún. „lépcsőzetes lebeszélési módszer”, amellyel a gyerekeket hittanra beírató szülőket vegzálták (első körben az osztályfőnök próbálkozott, ha ő nem ért célt, jött az iskolaigazgató, majd a községi párttitkár), és aminek gyakorlatát ő maga igyekezett felszámolni.⁴⁰ Semmi kivétlenül nem talált viszont abban, hogy a hittanbeíratások időpontjait minél eldugottabb, kevésbé észrevehető helyeken tegyék közzé az iskolaigazgatók. Máshol viszont maguk a hittanos gyerekek váltak ateista tanáraik zaklatásának, vagy egész osztály előtti megszegyenítő gúnyolódásnak céltábláivá. A helyzet ezen a téren szintén nem a pápai diplomáciának köszönhetően javult, hanem egyrészt azoknak a bátrabb lekipásztoroknak, szülőknak a jóvoltából,

³⁶ Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel, 2005., 52. o.

³⁷ Uo.

³⁸ A kormányrendelet értelmében az 1956 előtti módon, kizárólag az iskola falain belül, fakultatív rendszerben, szigorú ellenőrzés mellett lehetett hitoktatást tartani. A fakultatív vallásoktatást csak az általános iskolákban és az általános gimnáziumokban engedélyezték, más típusú középiskolákban (pl. szakközépiskolákban, technikumokban vagy szakmunkásképzőkben) nem. A hittanórákat csak a többi órák után lehetett megtartani, a hitoktató nem osztályozhatott, nem használhatott modern oktatási segédesszközöket (pl. diavetítés) és csak a tanórái időtartamáig tartózkodhatott az iskolaépületben, hogy hittanosaival ne építhessen ki kapcsolatot.

³⁹ Mészáros István: *Kimaradt tananyag. A diktatúra és az egyház 1957-1975*. Bp., Márton Áron K. 1994. 228, 231-232.

⁴⁰ MNL Csongrád-Csanád megyei Levéltár XXIII-3. 1. f. 12. cs. 48. ő. e. Feljegyzés az 1964/65. évi hittan-beíratásokról 1964. júl. 24.; Uo. 49. ő. e.: 1967. I. félévi jelentés, 1967. júl. 8. , idézi Mezey András: *Az egyházkorlátozás néhány nem állambiztonsági színtere és eszköze Csongrád megyében*, in: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Bp., Szent István Társulat – Luther Kiadó, 2010. 334.

akik a '70-es évek második felétől – a már említett, külpolitikailag is megtámogatott emberjogi agenda hatásától sem függetlenül – nem voltak restek az Alkotmányra hivatkozva akár feljelenteni a zaklató tanárokat, akik ellen aztán a megyei egyházi titkárok kénytelen-kelletlen el is jártak. Másrészt az ÁEH, a hittan föld alá szorulásától tartva 1974-ben a püspöki kar sorozatos kérésére maga is „kegyet gyakorolt” és engedélyezte a rendszeres templomi hitoktatást, amivel tulajdonképp egy már régóta, az 50-es évek elejétől fennálló helyzetet szentesített.⁴¹ A templomi, 1984-től pedig plébániai (télen fűthető hittantermekben zajló) hittan módszertani fejlesztéseibe a későbbiekben már nemigen volt lehetősége beleszólni.

A lelkigondozás szabadsága: a Szentszék a szabadon és korlátozás nélkül kifejehető, s egyben megvédhető katolikus tanítás biztosítékait nemcsak a templomi prédikációkban, hanem a sajtóban is szerette volna viszontlátni. Előbbit az állam egyre kevésbé ellenőrizte a templompadokban jegyzetelgető informátorok útján, a szentbeszédnek viszont nem tartalmazhattak indirekt rendszerkritikát sem. A sajtóban – különösen a katolikus sajtóban – már a 60-as évektől a szerzők belső cenzúrája volt a biztosíték, hogy a lelkesítő témákban is rendszerkonform, vagy legalábbis semleges megnyilatkozások lássanak napvilágot, de ettől függetlenül a külső cenzúra is működött: minden lapszám minden cikkét az ÁEH-val kellett jóváhagyatni. Az egyházat, egyáltalán a vallást (az 1958-as párthatározatok irányelvei szerint) pellengérré állító ideológiai sajtótámadások, könyvek, filmek stb. ellen igazából csak a 80-as évektől emelhettek szót és védekezhetek a katolikus média, főleg az *Új Ember* munkatársai, vagy maga a püspöki kar.⁴²

Ugyanebben a pontban a Szentszék el akarta érni új templomok és kápolnák építésének különösebb adminisztratív akadályok nélküli lehetőségét, valamint a kórházi lelkigondozás és a börtönpasztoráció szabadságát. A templom-építésre is az volt az állam sablonválasza, hogy ennek nincs akadálya, valójában még a meglévő templomok bővítése és felújítása elé is folyamatosan bürokratikus akadályokat gördítettek – a műemlék templomok, vagy a békepap plébánosok esetében kevésbé. Új templom csak kivételképpen épülhetett (még több bürokratikus packázás, és még szigorúbb ÁEH-ellenőrzés mellett), főleg a növekvő városok új lakónegyedeiben, ahol erre a lakosság növekedése miatt valóban szükség volt.⁴³

A rendszerváltásig nem engedélyezték viszont a kórházi lelkigondozást és a börtönpasztorációt, csak a lehetőséget lebegteték: „...ha szükséges, megvan a lehetőség; ami a büntető intézeteket illeti, megvizsgáljuk a helyzetet.”

A papság polgári tevékenysége: Ezt a kérdéskört a Szentszék minden „a nép igazi előrehaladását szolgáló” polgári, szociális és gazdasági aktivitásként értelmezte, és ennyiben helyeselte is, a magyar kormányzat számára viszont csupán a papság politikai részvételéről, s így a békepapság legitimációjáról szólt. A Szentszék kétféle fenntartását hangoztatta: „nem fogadható el a megkülönböztetés a »békepapok« és más papok között, mintha az utóbbiak nem

⁴¹ Magyar Nemzeti Levéltár, XIX-A-21-e-25/6 (1974). Az Állami Egyházi Hivatal elnökének 1/1974. (XII. 6.) ÁEH sz. rendelkezése a templomi hitoktatás (katekézis) egységes szabályozásáról. Az 1964-es megállapodásban még: „különösen a katekézis és a hagyományos alkalmak során, mint elsőáldozásra, bérmálásra és a házasságra való előkészítés”

⁴² Ilyen tiltakozás tárgya volt pl. az egyházi bíróság joggyakorlatát igaztalanul pellengérré állító Mikszáth-mű, a *Különös házasság* tévésorozati adaptációja, épp az 1964-es egyezmény 20. évfordulóján (Balássy László: *Egy „különös” tévésorozatról*. ÚJ EMBER, 1984. dec. 2.), vagy Jiří Šotola ugyanebben az évben magyarul kiadott *Szent a híd* c. regénye, amelyben az író Nepomuki Szent Jánost, a gyónási titok vértanúját gúnyolta ki. (*Katolikus szemmel*, ÚJ EMBER, 1985. febr. 17.)

⁴³ Néhány példa: **Gazdagréti Szent Angyalok Plébániatemplom** (Budapest, 1987-1988): A gazdagréti lakótelep építése során engedélyezték a templom építését; **Szent László Templom** (Budapest-Rákoskeresztúr, 1975); **Budapesti Szent Család Templom** (1974-1981): az újpalotai lakótelep számára; **Kecskeméti Szent Miklós Templom** (1983-1985): Kecskemét újonnan épült városrészében

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

volnának a béke papjai, *azé a békéé... amelyről pl. XXIII. János pápa »Pacem in Terris« enciklikája tárgyal.*” továbbá kifogásolt minden olyan mozgalmat vagy kezdeményezést, amely nincs az illetékes egyházmegyei hatóság vezetése és ellenőrzése alatt, sőt föléje helyezi magát. A kormány képviselői erre is csak sztereotípiákkal reagáltak (ld. 15. sz. jegyzet és törzsszövege).

Mindszenty-ügy: A bíboros prímás helyzetének rendezése, mint említettük, sokáig egy helyben topogott. Az 1964-es jegyzőkönyv is csupán azt rögzítette, hogy a Szentszék egyelőre nincs abban a helyzetben, hogy a magyar kormány által kért garanciákat megadja, amit Miklós Imréék ugyan tudomásul vettek, de a garanciákhoz továbbra is ragaszkodtak. A két közvetlen tárgyalófélen kívül az Egyesült Államok és maga Mindszenty voltak a négyoldalú hatalmi játszma részesei, de a megoldás leginkább az USA számára volt sürgős, hiszen a magyar kormánnyal rendezni kívánta kapcsolatait, amit itteni képviselőjének nagyköveti rangra emelése is jelzett 1967-ben. Így a magyar tárgyalófél logikusan gondolta, hogy majd az amerikaiak „nyomják” a Vatikánt az ügy érdekében. Ettől az évtől vált egyre határozottabbá az az elképzelés, hogy követeljék a bíboros lemondását, hiszen 75 évével elérte a kánonjogi nyugdíjkorhatárt. A Mindszenty-ügy a nagykövet érkezése és a még üresen álló püspöki székek 1969-es betöltése után ismét „elaludt” egy időre, és csak 1971 áprilisában mozdult ki a holtpontról, amikor Péter János külügyminisztert – a keleti blokk hivatalban lévő politikusi közül elsőként – VI. Pál pápa kihallgatáson fogadta. A megoldással kapcsolatban kölcsönösen kifejtették álláspontjaikat, amelyek ekkor már igen közel álltak egymáshoz.⁴⁴

Még egy ütőkártya maradt a Szentszék kezében: Kádárék régóta szerették volna elérni az 1957-ben kiközösített három békepap dekrétumának feloldását, amelynek feltételül tárgyalópartnerük az 1957:22 tvr. hatálytalanítását vagy legalábbis módosítását jelölte meg. A dekrétumok feloldásának nyilvánosságra hozatalát ugyanakkor engedélyhez, és az érsek helyzetének végleges rendezéséhez kötötte. Az ügymenet „olajozása” érdekében a Politikai Bizottság még 1-2 apró részletkérdésben engedett: 1971 júliusában úgy döntöttek eltekintenek Mindszenty érseki és prímási címéről való lemondatásáról még távozása előtt, de a Vatikántól elvárták, hogy a bíborost legkésőbb 80 éves korában (1972. március) nyugdíjba helyezi és felmenti összes tisztsége alól. Továbbá egyéni kegyelemben részesítették – persze úgy, hogy azt a „kedvezményezett” nem kérte, sőt felháborodottan visszautasította, ezért a kegyelmi okiratot utólag küldték utána. Emellett csak a követelések sorjázta: Mindszentyt a pápa tiltsa el minden nyilvános szerepléstől, a magyar egyház ügyeibe való beavatkozástól, még emlékiratait sem publikálhatja. 1971 szeptemberében létrejött a végleges megállapodás a Szentszék és a magyar kormány közt, ekkor már maga Nixon amerikai elnök is a hajlíthatatlan főpap mielőbbi távozását sürgette a nagykövetségről.⁴⁵ Mindszenty végül a pápa kérésének engedelmessé, „élete legsúlyosabb keresztjét magára vállalva” szeptember 28-án távozott a Szabadság téri épületből a bécsi nunciatura gépkocsiján, előbb Bécsbe, majd a menetrend szerinti repülőgéppel Rómába. Azonban egyik legnagyobb kálváriája még hátra volt: jóllehet VI. Pál a lehető legnagyobb tisztelettel fogadta, és kijelentette, hogy „*Te vagy és maradsz Esztergom érseke és Magyarország prímása*”, nem egész két év alatt a legsúlyosabb lelki vívódások közepette kényszerült felülvizsgálni e döntését. A bíboros ugyanis az egyház szabadsága egyik talpkövének tekintette, hogy címeiről nem mond le még 80 éves kora után sem, főegyházmegyéjében viszont egyre zavarosabb lett az egyházkormányzati helyzet. A magyar kormány is az ígervények beváltását követelte, így VI. Pál egy köztes, de a történelemben addig csak egyszer előfordult egyházbizottsági aktussal hidalta át a kilátástalan helyzetet: 1973 decemberében, miután két megrendült hangú levelében is hiába próbálta rávenni lemondásra a bíborost, az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.⁴⁶

⁴⁴ Szabó 2005. 45-46.; Balogh Margit: *Mindszenty József* (Élet-kép sorozat). Bp., Elektra K., 2001., 309-310.

⁴⁵ Uő. 316.

⁴⁶ Casaroli 2001. 158-160.

Formálisan Mindszenty így nem lett megfosztva címeitől, viszont a magyar egyházi hierarchia teljessé válása előtt megnyílt az út, még ha a bíboros egykori veszprémi püspökségi titkára, a magyar állammal együttműködni kész Lékai László egyelőre szintén csak apostoli kormányzó lehetett Esztergomban. Mindszenty halála után, 1976 januárjában Lékait a főegyházmegye érsekévé, primássá, majd bíborossá nevezte ki VI. Pál pápa. A személyi változásra jóváhagyó pecsétet ütő magyar állampárt akarata voltaképp itt is maximálisan érvényesült; azt hogy Mindszentyt élete utolsó külföldi négy évében a megállapodás ellenére nem sikerült szilenciumra kényszeríteni a Vatikánnal, Kádárék csak apróbb szépséghibának tekintették.

IV. EGY ANALÓGIA, ÖSSZEGZÉS ÉS KÉRDŐJELEK

Ahogy Agostino Casaroli diplomáciai pályafutásával szinte teljesen összeforrta az „Ostpolitik” fogalma, úgy tapadt hozzá – maximálisan igaztalanul – XII. Pius pápa nevéhez a holokauszt és a náciizmus rémtettei iránti érzéketlenség, pontosabban azok nyilvános elítélésének hiánya. Pedig már jóval e vádak előtt ismeretes volt, hogy a Vatikán a II. világháború alatt valóságos hálózatot épített ki a titkos zsidómentés érdekében, aminek következményeként több mint 20 ezer ember menekült meg a biztos haláltól. Mivel a holland zsidók tömeges deportálása többek közt az utrechti püspök tiltakozásának eredménye volt a náci atrocitások ellen, több püspöki kar és politikus is kifejezetten kérte a pápát, ne ezt az utat válassza, ezért *döntött úgy, hogy inkább lemond Hitler nyilvános megbélyegzéséről és a tiltakozásokról, nem akarván ráirányítani a figyelmet a titkos mentőakcióra.*⁴⁷

Emlékirataiban Casaroli ugyan nem hivatkozik XII. Pius helytállására, de talán számára és munkaadóinak is egyfajta előkép lehetett abban, miként érdemes megkísérelni kívülről egy diktatúra elnyomott és üldözött társadalmi csoportja helyzetének javítását. Szent XXIII. János, VI. Pál, és maga a zsinat a bűnös ember és bűne közti világos különbségtétellel csak az ateizmust ítélték el, magukat az ateista szocialista rendszereket nem.⁴⁸ VI. Pál egyetlen nyilvános tiltakozása – a Domitilla katakombánál 1965. szeptember 12-én elmondott beszéde – sem megbélyegzés, hanem fájdalmas megemlékezés volt „az Egyház azon részéről, amely ma is katakombában él,” és szenved „az ateista és totalitárius rezsimiek uralma alatt.” Hangsúlyozta, hogy a Szentszék csak azért nem tiltakozik gyakrabban és élesebben, „mivel keresztény türelmet tanúsít, és nem akarja, hogy a helyzet még tovább romoljon.” A katakomba beszéd azonban jó ürügy volt a csehszlovák kormány számára, hogy a Szentszékkel megszakítsa a tárgyalásokat – igaz csak egy időre.⁴⁹ S bár minden analógia sántít, hiszen XII. Pius viszont sohasem kezdett dialógust Hitlerrel, sem Mussolinival, egy gondolat kísérlet erejéig mégis érdemes közelíteni témánkhoz ezt az analógiát: mi lett volna, ha a szentszéki Ostpolitik a felszínen még a minimális diplomáciai erőfeszítést sem teszi meg az intézményes egyház érdekében, viszont annak föld alá kényszerített részét, különféle titkos csatornákon keresztül maximálisan támogatja?

Ami a kérdés második felét illeti, erre XXIII. János rövid pápasága alatt történtek is kísérletek: 1959-ben ugyanis a Központi Szeminárium 14 hallgatóját zárták ki, mert megtagadták a békegyűlésen való részvételt. A kizártakat később a Szentszék jóváhagyásával titokban szentelték fel.⁵⁰ Az egykori vizsgálati iratok, ügynökjelentések alapján

⁴⁷ A 60-as évektől XII. Pius hírnevének bemozolását és „bűnös hallgatásának” legendáját, főleg az NDK-beli harmadosztályú drámaíró Rolf Hochhuth *A helytartó* c. műve segített elterjeszteni.

⁴⁸ *Gaudium et spes* 21.

⁴⁹ Idézi Casaroli 2001. 117.

⁵⁰ A szentelők: Shvoy Lajos, Belon Gellért, Szabó Imre esztergomi segédpüspök, ill. Uzdóczy-Zadravetz István volt tábori püspök.

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

tudható, hogy vatikáni közvetítő útján itthon még egy földalatti püspökszentelésre is sor került, amelynek a Regnum egyik papja, a Fekete Hollók ügyben később elítélt *Rózsavölgyi László* volt az alanya. Ebben az időszakban a pápa egyik legnagyobb félelme az volt, hogy kínai mintára a keleti blokk országaiban – így Magyarországon is – egy Rómától elszakított nemzeti egyház kiépítésére törekszik a hatalom, s erre az esetre akartak felkészíteni egy titokban szervezett hierarchiát.⁵¹ Sőt, Csehszlovákiában, a magyarországinál még inkább egyházüldöző kommunista rezsim alatt, az illegálisban működő *Koinonites* közösség női tagjai közül is jó néhányat pappá szenteltek!⁵² Maradva a fenti gondolatkísérletnél, biztosra vehetjük azonban, hogy az aktuális hatalmat a vatikáni diplomácia látszatsemmittevése nem tévesztette volna meg, s mivel az állambiztonság a földalatti egyházba, annak közösségeibe is be volt épülve, a titokban szenteltek „aktiválását”, arányban e mozgalmak tömegességével, még nagyobb megtorlás és elnyomás követte volna.

Mindezt azért lényeges hangsúlyozni, mert egyrészt valamit lefarag az Ostpolitik-kal szemben makacsul visszatérő egyik *vádból*, mely szerint a kommunistákkal való egyezkedés a katolikus egyház üldöztetést is vállaló tagjainak hősiességét tette értelmetlenné, sőt *elárulta őket*. Másrészt viszont Magyarország vonatkozásában az 1964-es megállapodás éles kontraszt, hiszen ekkortól sokkal inkább beszélhetünk kvázi-elárulatról: a Szentszék ezután már „nem tartott két vasat a tűzben”, egyet a földalatti, részben civil, egyet a föld feletti, intézményes egyház számára, hanem kizárólag az utóbbira koncentrált, ennek oltárán feláldozva az előbbit.

Wildmann *János világit rá, hogy a hierarchiát mindenáron megbiztosítani kívánó szentszéki diplomácia magával a zsinat szellemiségével is szembement*, hiszen az *Apostolicam actuositatem* enciklika világosan leszögezi: a laikusok apostolkodása „különösen szükséges, sőt nélkülözhetetlen ott, ahol nagyon korlátozzák az Egyház szabadságát.”⁵³

A békepapság messzemenően igazolva érezhette magát, a titkos papszentelések abbamaradtak (ennek jelentősége pl. a titokban való misézés lett volna, ami elejét veszi a résztvevők hatósági megfigyelésének és későbbi végzálásának), és a témában személyesen is érintett két adatközlőm⁵⁴ is elmondta, *ők nem tudnak arról*, hogy a földalatti egyház, a bázisközösségek, katakomba-hittanosok és bibliakörök legalább informális csatornákon áldást, biztatást kaptak volna a Vatikánból: tartsanak ki, nincsenek „leírva”.

Ezen a helyzeten csak II. János Pál változtatott, az ő biztatása viszont már nem titkos, hanem nyilvános volt, s egyben Lékai primásnak címzett bírálat is: 1980-as húsvéti levelében a magyar kisközösségeket célzatosan a katekézis egyik formájának nevezte. Lékai azonban az irányt változtató Ostpolitik-kal nemigen tudott együtt haladni, s a kisközösségekkel szembeni hozzáállása elég felemás formát öltött.⁵⁵

A részmegállapodás másik „árulása” a következmények miatt a fenténél súlyosabb: miközben korszakos jelentőségű diplomáciai eseményről volt szó, amelyet előzményeivel együtt a keleti blokk többi vezetői is feszült figyelemmel kísértek, hiszen az ő egyházpolitikájuk számára mintaadó volt, magyar hívők százezrei előtt maradt rejtve, miről is

⁵¹ Fejérdy András: *Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. Az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban*. In: *In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk.: Bánkuti Gábor–Gyarmati György. Bp., Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, 2010, 129–155. o.

⁵² Máté-Tóth András közlése

⁵³ Idézi Rosdy Pál utószava in: Casaroli 2001. 400.

⁵⁴ Máté-Tóth András és Tomka Ferenc

⁵⁵ Részt vett ugyan az 1981-es és '82-es nagymarosi találkozók is, de Bokor-tag papokkal nem volt hajlandó együtt misézni, amiből kisebbfajta botrány lett. 1981 novemberében Lékai az *Il Regno* folyóiratnak adott nyilatkozatában már hangsúlyosan különbséget tett a „rossz” (Bokor) és „jó” kisközösségek (Regnum) közt. Ld. Kamarás István: *Lelkierőmű Nagymaroson (Religiográfia)*, Bp., Vita, 1989, 60-72.; Máté-Tóth András: *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraleologische Würdigung*. (UKI-Berichte über Ungarn) Wien, Szeged, s. n., 1996, 136-137.

szól az egész. A napilapok negyedik oldalára száműzött híradások még az elvileg nyilvánosságra hozott *atto* tartalmáról sem közöltek semmi konkrétumot, nemhogy az államtitokká minősített *protocollo*-ról. Maradt hát a találgatás, a suttogó propaganda. Rátkai János, akit már idéztünk, jegyezte fel a feltehetően országszerte általános hangulatot: a megnyilatkozók szerint „*kibékült az állam az egyházzal, most már ideológiailag is*”, „*ez csak a kezdet, amit követ majd egy nagyobb arányú enyhülés. Helyes volt részünkről az ilyen reménykeltőket időben elcsendesíteni.*” Hitoktatók próbálták az egyezményre hivatkozva kiszélesíteni az iskolai hittan lehetőségeit, de rendre elutasításban részesültek.⁵⁶ Az egyezmények tehát csakhamar lelohadtak, az újabb letartóztatások és papi perek után pedig különösen. Arra a kérdésre, mi lett volna, ha Casaroli *végőskig ragaszkodik az egyezmény teljes nyilvánosságához, egy biztos* válasz van csak: Kádárék meg sem kötötték volna, de távolról sem biztos, hogy ez a magyar katolikusság helyzetét tovább rontotta volna, amennyiben maguk a tárgyalások tovább folynak.

Az árulás-vád egyik legnevesebb képviselője, s egyben az Ostpolitik leghevesebb kritikusa Adriányi Gábor, az egykori seminarista lázadó, akit szintén titokban szenteltek fel, később a bonni egyetem egyháztörténész professzora lett. Adriányi a már ismert negatívumok mellett kifejezetten a Vatikán Mindszentyvel szembeni bánásmódjára hegyezi ki az árulás vádját, s a keleti politikát ebből következően titulálja sommásan „*hazugnak*”, „*amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.*”⁵⁷ A bíboros prímás megfosztása címeitől, ill. annak ténye, hogy ő maga feltehetően nem is tudott az őt érintő megállapodás részleteiről, valóban VI. Pál pápaságának leginkább zavarba ejtő fejezete.⁵⁸

Az egyezményt és magát az Ostpolitik-ot érő kritikák másik csoportja a kommunizmushoz mint ideológiához és gyakorlathoz való hozzáállás, a *status quo* elismerése *köré* csoportosul. Már láttuk, milyen kételyeket és reményt fogalmazott meg ezzel kapcsolatban a II. Vatikánum *két pápája, ám sokan nem osztották az ateista rezsim felpuhulásával, sőt* idővel „*kereszténnyé válásával*” kapcsolatos reményt sem. Jan Korec *bíboros*, a (cseh)szlovák egyház mindkét alkalommal titokban szentelt papja, majd püspöke (ő maga a fent említett szentelések közül 120-at végzett el) arra az évrre, hogy annak idején a kommunizmus legyőzhetetlennek tűnt, ezért legalább az Egyház fennmaradásáért kellett tárgyalni, így válaszolt: „*Ha a kommunizmus száz évig tartott volna, ezzel a módszerrel az Egyház a mi országunkban eltűnt volna, amint hajdan eltűnt Észak-Afrikában.*” Korec még *optimista is volt a maga módján, mert a végső stratégiai célt, a vallás és egyház(ak) eltűnését maguk a kommunista ideológusok – pl. az 1958-as párthatározatban – „két generáción át”* tartó küzdelem utánra prognosztizálták.

Nem kellett azonban egy generációnyi idő sem ahhoz, hogy a magyarországi pártállam felpuhulásának és „emberarcúvá válásának”, a második konszolidációs hullámnak első jelei megmutatkozzanak. A Kádár-kormányzat lazítani kényszerült az egyházat érő szorításon. *Ám ez* nem a vatikáni diplomácia erőfeszítéseinek volt köszönhető, hanem a nemzetközi enyhülésnek. Az 1975-ös helsinki konferencia záróokmányának emberi szabadságjogokról szóló cikkeleit idehaza is törvénybe iktatták, ettől fogva pedig a kormányzat mindinkább számonkérhetővé és a nyugati közvélemény hangja iránt érzékenyebbé vált. Úgy tűnik, erre a Szentszék egyelőre nem reagált, és az Ostpolitik továbbra is az eddig bejáratos vágányon haladt.⁵⁹ Pedig az 1976-os magyar „*püspöklázadás*” is jól jelezte, hogy itt volna az

⁵⁶ MNL CsCsML XXIII-3. 1. f. 12. cs. 49. ó. e., 1967. I. félévi jelentés, 1967. júl. 8., ill. uo. Döme Mihály 1965. I. negyedévi jelentése a megyei pártbizottság agit-prop osztályának.

⁵⁷ Adriányi G.: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy.* Budapest, 2004. 250.

⁵⁸ Uo. 212-213. és részletesebben ld. Casaroli 2001. 158-160.

⁵⁹ VI. Pál *Evangelii nuntiandi* kezdetű enciklikájában (1975) ugyan külön, dicsérőleg megemlékezett az egyházi bázisközösségekről, de 10 évvel korábbi katakomba-beszédének szellemisége nélkül: nem említette meg, hogy a keleti blokk országaiban az ilyen közösségek létoka sokszor maga az üldöztetés. A magyar püspökök 1977. áprilisi *ad limina* látogatásán pedig – Bulányi György szerint a Lékai Lászlótól kapott *félretájékoztató eredményeképpen* – már kimondottan negatív hangvétellel szolt „*a püspöki tekintélyt támadó*” magyar kisközösségekről. Pedig a püspöki tekintélyt csak a Bulányi vezette Bokor-közösségek nem vitatták.

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

ideje a merészebb fellépésnek, amire II. János Pálig kellett várni. Az olasz pápák hosszú sora után a kommunizmus-szal szemben legellenállóbb lengyel egyház soraiból érkező Karol Wojtyła megválasztása, majd nemzetközi aktivitása szinte sokkolta a keleti blokk vezető politikusait.

A magyar egyházpolitika azonban jól vette ezt az akadályt is: az 1964-ben új nemzetközi elismeréssel felérő részme-gállapodás gyümölcsei „az állam és egyház közti jó viszony” külföld felé *túlontúl* is sikeres propagandájában értek be. Szemléletesen jelzi ezt azoknak a gratuláló, és csakis pozitívumokat hangsúlyozó leveleknek a sora, amelyeket Miklós Imre a nyugdíjba vonulása alkalmából nemcsak hazai, hanem külföldi egyházi méltóságoktól kapott.⁶⁰ A magyarországi államszocializmus vatikáni külpolitikája és hazai egyházpolitikája, mint kísérleti laboratórium tehát fényesen bevált (miközben, mint láttuk, a magyar állambiztonság különutas „egyházpolitika-csinálása” egész más-féle forgatókönyvre készült fel). Messze eltúlzottnak kell neveznünk viszont *Mészáros István, az egyháztörténettel is foglalkozó neveléstörténész megítélését, aki szerint „ha volt valami, ami erősítette, szilárdította »a falat«, akkor az az »Ost-politik« volt; ha volt valami, ami elősegítette, támogatta a kommunizmus megmaradását és továbbélését, az az Ostpolitik volt.*”⁶¹ Az Ostpolitik sokkal inkább a keleti blokk, így Magyarország vezetőinek komfortérzetét erősítette csak a rezsim bukása előtti végórákban: a domesztikált katolikus egyház ekkorra első számú közellenségéből az új társadalmi problémákat (alkoholizmus, kábítószer-fogyasztás, növekvő elszegényedés) megoldani képtelen rendszer legfőbb és egyben utolsó támaszává vált.

A kelet-európai államszocializmusok fejlődéstörténetét és különösen a stratégiai célt *látva nehéz védelmére kelni a keleti politikának* és benne a Kádár-kormányzattal való egyezkedésnek, mégsem kerülhető ez ki. Figyelemreméltó, hogy maga Casaroli is, aki budapesti tárgyalásairól, a Mindszentyvel való találkozásokról részletesebben beszámol emlékirataiban, az 1964. szeptember 15-i nap a történéseit – magát az egyezményt leszámítva – a *damnatio memo-riæ* bugyraiba számúzi, egyszerűen említést sem tesz róluk. A későbbi fejlemények tükrében végletesen visszatetsző-nek találhatta a pártállami ceremóniát? Azzal már akkor tisztában volt, hogy Kádáréknak sokkal nagyobb oka van az ünneplésre, mint a Szentszéknek. Elégedetten taglalja viszont 1990. február 9-e napját, amikor már a rendszerváltás hajnalán Németh Miklós miniszterelnök társaságában a diplomáciai kapcsolatokat és a teljes vallásszabadságot hely-reállító új egyezmény aláírásával érvénytelenítették a részmegállapodást. A „türelem vértanúságának” rossz emlé-kekkel terhes útja ezzel ért véget. Casaroli memoárjának címadása zseniálisan rímel egy általa idézett litván püspök kálváriájára: a püspök „az elővigyázatosság vértanúságát” szenvedte el a Gulágon töltött hosszú évek után, ahol végig nyugalommal töltötte el őt az, hogy Krisztusért és egyházáért szenved. Amnesztiája és hivatalába visszahelyezése után ennek vége szakadt: folyamatos döntéshelyzetben volt, őrlődött, mivel tudja egyházát legjobban szolgálni, s kritikák érték hol engedékenységeért, hol a kommunista hatalommal szembeni határozottságáért.⁶² A vívódásból és a kritikákból bőven kijutott a Szentszék küldöttének is, és tekintve, milyen ellenféllel kellett mérkőznie, joggal illeti meg őt az esetében némileg patetikusan és öngazolóan hangzó „vértanúság” kifejezés. Hiszen egy vérbeli diploma-tának a nehéz tárgyalások sorozata nem szenvedéstörténet, hanem igazi kihívás, motiváló tényező.

Casaroli azonban evilági diplomata szemszögből szinte eszköztelenül indult megvívni a maga küzdelmeit a szocia-lista országok politikusaival (ebben talán csak Lengyelország volt kivétel). A pálya már kezdettől erősen az ellenfél felé lejtett. A Kádár-kormányzat sokkal jobb tárgyalási pozícióból indult: az '50-es '60-as évek fordulójának posztzsztalinista repressziójából engedve alakíthatta a nagy konszolidáló szerepkörét a Nyugat szemében szalonképessé válva, miközben változatlanul hagyta a lényegét. Egy ilyen tárgyalópartnert szinte lehetetlen további, valós engedményekre rábírní. Ráadásul Kádárék voltak „kerítésen belül”, ami itt információs szempontból is értendő. A félig-meddig

⁶⁰ Fazekas Csaba: *Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989-1990)*. EGYHÁZTÖRTÉNETI SZEMLE, 5. évf. 2004. 2. sz.

⁶¹ *Távlatok: a magyar jezsuiták folyóirata*, 2002/2. sz., idézi Rosdy (Casaroli i. m.) 396-397.

⁶² Casaroli 2001. 131-132.

vicces városi legenda, amely szerint a Moszad mellett a Vatikán mondhatja magának a világ leghatékonyabb hírszerzését, a '60-as években semmi esetre nem volt igaz. A vasfüggöny mögé zárt katolikusok helyzetéről Casaroli sokáig nem jutott használható értesülésekhez, illetve nem volt lehetősége azokat leellenőrizni más forrásból. A tárgyalások és a részmegállapodás titkossága miatt pedig épp a közvélemény, a médianyilvánosság fegyverét is nélkülöznie kellett – ez a helyzet, mint láttuk csak a '70-es évek közepétől változott.

Érdemes volt-e ilyen körülmények közt egyáltalán elkezdni, vagy folytatni a tárgyalásokat? Hiszen a legtapasztaltabb diplomaták is tévedést tévedésre halmozhatnak hasonló helyzetben. Mészáros István, aki sommásan tévedésnek – de legalább nem hazugnak – minősíti magát Ostpolitik-ot is, találónan jegyzi meg, hogy ez természetes, „hiszen erre nem vonatkozik semmiféle infallibilitás.”⁶³ Ám Casaroli XXIII. János pápa áldásával vette fel a már kezdetben és olykor közben is reménytelennek látott dialógus fonalát. Munkaadója veleszületett optimizmusa mellé olyan erőforrás társult, amely a csak evilági szempontok szerint mérlegelő diplomatáknak, politikusoknak nemigen áll rendelkezésére: a Biblia tanítása. Az állhatatos kérés erejéről több szentírási hely tanúskodik,⁶⁴ és a Szentszék embere számára sokszor valóban ez maradt az egyetlen fegyver: a sérelmek és óhajok kitartó, sokszor csak halvány távlati reményekkel kecsgetető napirenden tartása. A vértanúságot hitelesítő türelem. Casaroli élt is ezzel, és kommunikációja nem volt hatás nélkül tárgyalópartnereire, annak ellenére, hogy az 1964-es megállapodás tizenkét vitás kérdése közül rövid idő alatt csak kettő, hosszabb időtávon pedig mindössze négy rendeződött megnyugtatóan.

Mons. Agostino Casaroli és Prantner József ÁEH-elnök aláírják a Magyar Népköztársaság kormánya és a Vatikán közötti megállapodás okmányait. A háttérben (b-j) Mons. Luigi Bongianino a Vatikáni Államtitkárságon a magyar ügyek referense, dr. Lippányi Ferenc tolmács, Pogye elvtárs, a Külügyminisztérium munkatársa, Miklós Imre, Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes és Száll József nagykövet (MTI-fotó)

⁶³ Id. 60. sz. jegyzet

⁶⁴ „Kérjete, és adatik nektek, keressetek, és találotok, zörgessetek, és megnyittatik nektek.” Máté ev. 7,7 és Lukács ev. 11,5-10; vagy példabeszéd az igazságtalan bíróról, Lukács 18,1-8.

A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR ÁLLAM KÖZTI 1964-ES RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS ÉS HATÁSTÖRTÉNETE

„Ostpolitik” a Pápai Magyar Intézetben, 1980: a vatikáni magyar kápolna megáldása után Lékai László bíboros prímás a szobájában Agostino Casaroli bíboros államtitkárral beszélget. Szemben Franciszek Macharski krakkói bíboros érsek és Szita János nagykövet, a bal szélén Miklós Imre (1971-től az ÁEH elnöke)

Szerző:
Mezey András

Grafikai tervezés:
Balás Design

Felelős kiadó:
Dr. Máthé Zsuzsa

Szent István Intézet 2024
szentistvanintezet.hu

A tanulmány a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával jelent meg.

